

A „megvetés tanításától” az egyedülálló kapcsolat felismeréséig

50 éves a LEKKJ

■ URSULA RUDNICK*

Az Evangélikus Európai Bizottság az Egyház és Zsidóság Kapcsolatáért (LEKKJ) 1976-ban jött létre.

A keresztény teológia megújulásának és az egyházak zsidókkal és a zsidósággal való kapcsolatainak útja hosszú volt, és apró lépésekben haladt előre. 1945 után a lutheránus egyházak teológiai gondolkodását – Jules Isaac találó kifejezésével – továbbra is a „megvetés tanítása” jellemezte (1966).¹

A soa hatására az Izraeliták Közt Végzett Misszióért Felelős Evangélikus-Lutheránus Közpon-ti Egyesület² 1945 októberében kijelentette: „Mindazok után, ami történt, egyelőre nem lehetséges, hogy egy német egyházi szerv közvetlen evangélikus tevékenységet folytasson a zsidók körében.” (RENDTORFF–HENRIX 1989, 530. o.) Ez elsősorban pragmatikus megállapítás volt, nem pedig teológiai alapelvi döntés. Mindazonáltal alapvető jelentőséggel bírt. A háttérben a holokauszt okozta riadalom állt, és talán az a tudat is, hogy kudarcot vallottak, és nem nyújtottak segítséget a zsidó embereknek.

Csak húsz évvel később történt egy fontos lépés a LEKKJ megalapításának útján: létrejött *Az egyház és a zsidó nép* elnevezésű konzultáció Løgumklosterben 1964-ben, a Lutheránus Világszövetség égisze alatt. Az akkori uralkodó lutheránus teológia még hagyományos szemléletű volt, és teljesen magától értetődőnek tartotta, hogy a zsidók élete Jézus Krisztus nélkül hiányos. Mindazonáltal ezzel a konferenciával először került napirendre a lutheránus egyházak és a zsidók, valamint a zsidóság közötti viszony nemzetközi kontextusban.³

Egy további fontos lépés volt – ismét több mint tíz évvel később – az 1975-ben Oslóban megrendezett *Az egyház és a zsidó nép* című nemzetközi lutheránus konzultáció. Ez az esemény foglalkozott először átfogó módon az egyház és a zsidó nép viszonyával: olyan központi témák kerültek előtérbe, mint a kiválasztottság, a szövetség, az antiszemitizmus, a holokauszt, Izrael és a keresztény tanúságtétel.

„Közös hitünk az egy Istenben, közös örökségünk az Ószövetségben, a keresztény felismerés, hogy Izraelnek az Újszövetségben éppúgy, mint az Ószövetségben is különleges hely jut, valamint a hosszú, problémás keresztény–zsidó történelem – nem követeli-e mindez azt, hogy a keresztény–zsidó párbeszédnek és a zsidók felé tett tanúságtétel egészen különleges jellegűek legyenek? Ha így van, mit jelent ez teológiai és gyakorlati szempontból?”

* Prof. dr. Ursula Rudnick a Hannoveri Evangélikus-Lutheránus Tartományi Egyház judaizmusért felelős megbízottja, a LEKKJ alelnöke.

¹ A kifejezés arra utal, hogy a kereszténység sokáig a zsidóságot tartotta felelősnek Jézus meggyilkolásáért, ami a zsidók elleni gyűlölethez, erőszakhoz és üldözéshez vezetett. – *A ford.*

² A Franz Delitzsch által 1871-ben alapított egyesület (Evangelisch-Lutherische Zentralverein für Mission unter Israel) 2000-tól az Evangelisch-lutherischer Zentralverein für Begegnung von Christen und Juden név alatt működik.

³ E korszakra jellemző az a megállapítás, hogy a misszió és a párbeszéd nem zárják ki egymást, hanem mindkettő „az egyház ugyanazon, feladhatatlan tanúságtételéhez” tartozik (RENDTORFF–HENRIX 369. o.) Hasonlóan fogalmazott Németországban az EKD *Christen und Juden (Keresztények és zsidók)* című tanulmánya, amely ezt követően sok kritikát kapott.

A lutheránus résztvevők azt kívánták, hogy „ez a beszámoló olvasóit arra segítse, hogy nagy tisztelettel, szeretettel és eszkatológiai csodálkozással tekintsenek a zsidó népre, ugyanakkor egyértelműen kiemelje Jézus Krisztus nevének és dicsőségének tanúságtételét, valamint kereszthalálának és feltámadásának központi jelentőségét”. Egyrészt tiszteletre méltó törekvés ez a megbecsülés kifejezésére, ugyanakkor ragaszkodás is a Jézus Krisztusról szóló tanúságtétel szükségességéhez. A konferencia egyik legfontosabb szempontja az volt, hogy ajánlást fogalmaztak meg a lelkészek, a gyülekezetek és az egyházi oktatási munka számára szóló anyagok kidolgozására, valamint a zsidó beszélgetőpartnerekkel folytatott eszmecsere elmélyítésére. Az egyházi gyakorlatot hiányosnak ítélték, és a résztvevők számára egyértelmű volt, hogy az egyház és a zsidó nép közötti kapcsolatok megújítása még sok lépést igényel. Világossá vált, hogy ennek a munkának folytatódnia kell. Ezt a feladatot egy európai lutheránus bizottságnak kellene vállalnia.

A megalakulás

A LEKKJ alakuló ülését 1976. március 29–30. között rendezték Christiansfeldben, Dániában. A találkozó témája „Az egyház és a zsidó nép – misszióteológiai perspektívából” volt. Az alapító tagok német, dán és norvég lutheránus egyházak küldöttei voltak, akikhez csatlakoztak a holland küldöttek és missziós szervezetek képviselői, valamint a Lutheránus Világszövetség és az Egyházak Világtanácsa köréből érkező vendégek.⁴ A német küldöttek a Lutheránus Világszövetség Német Nemzeti Bizottságából, az Izraeliták Közt Végzett Misszióért Felelős Evangélikus-Lutheránus Központi Egyesülettől (ma a Keresztények és Zsidók Találkozásáért Felelős Egyesület), valamint a Németországi Egyesült Evangélikus-Lutheránus Egyháztól (VELKD) érkeztek.

A LEKKJ nyolc alapító tagja korántsem volt homogén háttérű. Néhányan egyértelműen miszcionáriusi hagyományokból érkeztek, mások már a párbeszédre való nyitás útján jártak. Részenben nagy egyházi intézmények, részben kis missziós szervezetek voltak. Közös volt bennük azonban az, hogy teológiai, történelmi és gyakorlati szempontból is foglalkozni akartak az egyház és a judaizmus viszonyával. A megalapításban jelentős szerepet játszott Christian Krause egyházi főtanácsos a hannoveri VELKD-től, aki sokrétű kapcsolathálóval rendelkezett lutheránus és ökumenikus körökben. Ő konkretizálta a bizottságra vonatkozó terveket: a LEKKJ-t kezdettől fogva egyfajta európai tanulási fórumként képzelték el, melynek a tagok közti információcserét, a tapasztalatok átadását, tanulmányok kidolgozását és a zsidó beszélgetőpartnerekkel való kapcsolatfelvételt kellett szolgálnia. A bizottságot a teológiai viták, a közös tanulás és eszmecsere színtérének szánták. Ezenkívül a bizottságnak ajánlásokat kellett továbbítania az egyházi vezetéseknek, a regionális munkacsoportoknak és a Lutheránus Világszövetségnek, illetve előkészítő munkát kellett végeznie számukra.

A szabályzat példaként olyan feldolgozandó témákat nevez meg, mint a judaizmus jelentősége a keresztény önértelmezés számára, a tartalmak közvetítésének kérdése az evangélikus gyülekezetekben, és alapvető témaként említi a „keresztény tanúságtétel célját, tartalmát és formáját a zsidókkal

⁴ A skandináv térségből csatlakozott a Den Danske Israelsmission, a Den Norske Israelsmisjon, a Svenska Kyrkans Mission, a Suomen Lähetysseura és a Finn Evangélikus-Lutheránus Egyház, valamint az izlandi Thjodkirja. Hollandiából az Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden vett részt.

szemben” is.⁵ A LEKKJ minden európai lutheránus egyház felé nyitott. Figyelembe vette eközben a keletnémet egyház és a „vasfüggöny” mögötti kelet-európai lutheránus egyházak helyzetét is. Az a tény, hogy 1991-ig a LEKKJ minden második éves közgyűlése Kelet-Berlinben került megrendezésre, jól mutatja, milyen fontos volt a kapcsolat a keletnémet egyházzal.

Az 1989-es rendszerváltás után a Magyarországi Evangélikus Egyház volt az első kelet-európai egyház, amely csatlakozott a LEKKJ-hez. A magyar evangélikus egyházat követték a román, a cseh, az észt, majd később a lengyel evangélikus egyházak is. Fontos volt az a szervezeti döntés is, hogy a LEKKJ-t egyházi szervezetek szövetségéként hozzák létre. Ezzel kívánták a konferenciákon való részvételt pénzügyileg biztosítani és intézményesen megalapozni. Az évenkénti, változó helyszíneken megrendezett konferenciák lehetőséget nyújtanak arra, hogy a küldöttek megismerjék Európa különböző lutheránus kontextusait és egyúttal az adott ország zsidó életét is. A LEKKJ egyik különlegessége, hogy az éves konferenciák csütörtöktől hétfőig tartanak, vagyis magukban foglalják a sabbatot és a vasárnapot is. A tagok hagyományosan részt vesznek a konferencia helyszínén egy zsidó közösség kabbalat-sabbat istentiszteletén, és ápolják a kapcsolatot a zsidó gyülekezet tagjaival. A sabbat napján párbeszéd keretében bibliatanulmányozás zajlik, vasárnap pedig egy lutheránus istentisztelet közös látogatása a program része.

Misszió vagy párbeszéd?

A LEKKJ megalapítását kezdettől fogva az a kérdés határozta meg, hogy milyen szerepet játszik a „misszió” fogalma a keresztény–zsidó kapcsolatokban. Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején kiderült, hogy az evangélikusságon belül a teológusok ebben a kérdésben nagyon eltérően gondolkodtak. A „párbeszéd vagy misszió” körüli vita az 1980-as évek végéig két táborra osztotta azokat, akik az evangélikus egyházban – itt német perspektívából beszélek – a zsidósággal foglalkoztak. Az a kísérlet, hogy a „missziót és a párbeszédet [az] egyetlen keresztény tanúságtétel két dimenziójaként” tekintsék, ahogyan azt az EKD 1975-ös *Keresztények és zsidók* című tanulmánya megkísérelte, azonnali kritikával találkozott (RENDTORFF–HENRIX 1989, 578. o.).

A LEKKJ ebben a kérdésben eleinte nem foglalt állást. Ezáltal lehetővé vált azoknak az egyházaknak és intézményeknek a részvétele, amelyek ebben a kérdésben eltérő álláspontot képviseltek.

A LEKKJ tartalmi munkája

Az 1984-es Luther-jubileum – Luther Márton születése ötszázadik évfordulójának megünneplése – előkészítéseként a 1979-es éves közgyűlésen úgy döntöttek, hogy a Lutheránus Világszövetség 1984-es nagygyűlése kapcsán kezdeményezéseket indítanak el Luther Márton zsidósághoz fűződő kapcsolatának kérdésében. Több éven át folyt a munka, amelynek eredményeként a LEKKJ egy anyagot nyújtott be a Lutheránus Világszövetségnek.

Az összegyűjtött gondolatok a *Luther örökösei és a zsidók – Az európai lutheránus egyházak viszonya a zsidókhoz* című könyv formájában is megjelentek, amelyet a LEKKJ tagjai, Arnulf BAU-

⁵ A LEKKJ 1976. március 30-i szabályzata.

MANN, Käte MAHN és Magne SAEBO szerkesztettek (1988, 60. o.).⁶ A kiadvány „az egész Európában élő lutheránus keresztényekhez szólt, akiknek szívügyük a zsidók és a keresztények közötti viszony”, és azzal a céllal íródott, hogy hozzájáruljon „a hagyományos téves nézetek és előítéletek lebontásához, valamint a keresztények és a zsidók jövőbeli jobb és megértőbb együttéléséhez” (uo. 11. o.). Ez a szakkönyv volt az első kísérlet arra, hogy felvázolja az európai lutheránus egyházak és a zsidóság közötti kapcsolatok történetét, rávilágítson a jelenkori lutheránus–zsidó kapcsolatokra, és megnevezze a teológiai kihívásokat. A széles körű áttekintésben az első fejezet a zsidó népesség helyzetét tárgyalja a 16. század elején, Luther zsidókról alkotott képét és hozzájuk fűződő viszonyát, valamint a zsidóság megjelenését a lutheránus hitvallási írásokban (uo. 12–19. o.). A második fejezet röviden áttekinti a lutheránus egyházak és a zsidók közötti kapcsolat történetét némely európai országban, különös hangsúlyt fektetve a németországi történelemre. A harmadik fejezet – amely a könyv legerjedelmesebb része – az európai lutheránus egyházakat és azoknak a zsidósághoz fűződő mai viszonyát veszi górcső alá. A negyedik fejezet középpontjában a lutheri szemszögből vizsgált alapvető teológiai kérdések állnak, mint például az Ószövetség és az Újszövetség viszonya, az egyház és a zsidóság közötti különleges kapcsolat kérdése, valamint a Krisztusról szóló tanúságtétel kérdése.

Luther Márton zsidókhöz és a zsidósághoz fűződő viszonyának igen rövid ismertetése azt a széles körben elterjedt sémát követte, amely szerint Luther korai írásai vélhetően zsidóbarát hangvételűek voltak. Luther zsidóellenes kijelentéseitől a szerzők elhatárolódnak, a tényállás bemutatása azonban az apológia jegyében történik. Az a mód, ahogyan Luther szitkozódásait és a zsidók szó szerinti demonizálását – azaz az ördöggel való azonosításukat – ábrázolja, „gyűlöletkeltésnek” és „felháborodásnak” finomítják. „Mivel azonban az antiszemita újra és újra hivatkoznak rá, elengedhetetlen, hogy a teológia és az egyház egyértelműen elhatárolódjon Luther minden zsidóellenes kijelentésétől.” (Uo. 16. o.) Ez utóbbi fontos felismerés, főleg mivel egyértelműen „Luther összes zsidóellenes kijelentéséről” beszél.

Arnulf Baumann 2016-ban egy e-mailben így írt nekem:

„A visszhang nem volt túl nagy. Ez a kiadó kis méretének volt köszönhető, amely kevésbé tudott hozzájárulni a széles körű terjesztéshez [...]. Olvasás közben észre fogod venni, hogy a könyvet egy apologetikus alaphangulat hatja át. Ezt nem lehet »erősségnek« nevezni. De, mint mondtam, nagy hangsúly volt a különböző, még kevésbé összehangolt álláspontok integrálásán is. Véleményem szerint a kiadványnak az erőssége, hogy ezáltal először született közös nyilatkozat az európai lutheránusok részéről a keresztények és a zsidók viszonyáról.”

A LEKKJ tagjai fontos ügyet vállaltak fel, és összefoglalták a különböző európai lutheránus nézőpontokat, melyben Luther zsidóellenességét bírálják, teológiáját azonban alapvetően nem kérdőjelezzik meg.

⁶ Számos szöveg John R. Wilch vázlatán alapul, aki az Institutum Delitzschianumnál Rengstorf mellett szerezte doktori címét, és az Evangélikus-Lutheránus Központi Egyesületnél dolgozott. Később visszatért az észak-amerikai kontinensre, és a St. Catherines-i Lutheránus Teológián lett professzor. A szövegeket egy szerkesztői kör dolgozta át. A Lutherről és a zsidókról szóló szakaszok – Arnulf Baumann szerkesztő szóbeli tájékoztatása szerint – prof. dr. Pieter Boendermaker (Amszterdam) vázlatára vezethetők vissza. A szerkesztőcsoport öt férfiből és egy nőből állt, mindannyian lutheránus felekezetűek voltak, akik vagy lelkészként, vagy oktatóként tevékenykedtek. A könyv a hannoveri lutheránus kiadónál jelent meg, nyomtatását a hannoveri lutheránus egyházi hivatal, valamint a finn és norvég Izrael-misszió támogatta.

Driebergeni nyilatkozat

Néhány évvel később, 1990-ben a LEKKJ közzétette a lutheránus keresztények és a zsidók közötti találkozásra szóló nyilatkozatot (lásd HENRIX–KRAUS 2001, 448–451. o.), amely *Driebergeni nyilatkozatként* is ismert. A nyilatkozat négy részből áll. Az első részben alapvető teológiai meglátások kerülnek megfogalmazásra, mint például Izrael örök kiválasztottsága és a keresztények és a zsidó nép közötti egyedülálló kapcsolat (uo. 449. o.). A második rész elítéli az antijudaizmust, és önvizsgálatra szólít fel: „Ahhoz, hogy új kapcsolatot alakítsunk ki a zsidókkal, egyházként meg kell tanulnunk bűnbánatot gyakorolni.” (Uo.) A találkozás formái című részben a lutheránus egyházakban vitatott téma, a zsidók közötti misszió kerül előtérbe.

„Minden keresztény és zsidó közötti találkozás megköveteli annak felismerését, hogy Isten maga az, aki elküld/misszionál [...]. Isten felhatalmaz minket a hit kölcsönös tanúságtételére, bízva a Szentlélek szabad működésében [...]. Megszabadít attól a kényszertől, hogy mindent magunknak kell elérnünk. Ebből a felismerésből fakadóan a keresztények kötelesek tanúságtételüket és szolgálatukat a zsidó beszélgetőpartnereik meggyőződésének és hitének tiszteletben tartásával gyakorolni.” (Uo. 450. o.)

Ezeket a mondatokat a zsidók körében folytatott bármilyen formájú szervezett misszió elutasítása-ként kell érteni, azonban a misszió témája a lutheránus egyházak körében továbbra is vitatott. Számos egyház, köztük a németországi lutheránus egyházak számára az alapelvek közé tartozik a zsidók körében folytatott bármilyen formájú misszió egyértelmű elutasítása. Más egyházak, például a norvég és a finn egyház a misszió megújult értelmezését hangsúlyozzák, és egyházként összességében nem tudják kimondani az elvi nemet.

Az utolsó szakaszban a bizottság a következő hangsúlyokat állapítja meg:

„Ragaszkodunk ahhoz, hogy a lutheránus egyházakban ne csak a késői Luther zsidóellenes kijelentéseit és azok pusztító következményeit dolgozzák fel az 1983-as stockholmi nyilatkozat szellemében, hanem a lutheránus teológia és tanítás alapvető sémáit is, mint például a »törvény és evangélium«, a »hit és cselekedetek«, az »ígéret és beteljesülés«, a két birodalom« témái is újragondolásra kerüljenek a keresztény–zsidó kapcsolatra gyakorolt hatásuk szempontjából [...]. Szükségesnek tartjuk, hogy a keresztények ismeretekhez jussanak, hogy kialakíthassanak egy pozitív, torzításmentes hozzáállást a mai zsidósághoz, és ezáltal legyőzzék mind a szekuláris alapú antiszemitizmust, mind az egyházakban hagyományosan fennálló antijudaizmust.” (Uo. 451. o.)

Ez a nyilatkozat az európai lutheránus egyházak jelentős teológiai alapnyilatkozata. Alapvető felismeréseket tartalmaz: a bűn beismerését, összekapcsolva a bűnbánatra való felszólítással, az antiszemitizmus elítélését, a kereszténység és a zsidóság közötti egyedülálló kapcsolat hangsúlyozását, valamint azt, hogy a zsidósághoz való kötődésünk szükségszerű és maradandó. A misszióról és a tanúságtételről szóló kifejtéseket a misszió elutasításaként kell érteni. Ez a nyilatkozat különös jelentőségét abból nyeri, hogy felszólít a kifejezetten lutheránus gondolkodásmód teológiai vizsgálatára. Ennek a követelésnek eddig csak részben tettek eleget, például Friedrich Wilhelm MARQUARDT dogmatikájában (1988). A szerzők megállapítják: „Komoly tanulási feladat áll az egyházak, szervezeteik, gyülekezeteik és az igehirdetésben és oktatásban dolgozó összes munkatárs előtt.” (Uo. 448. o.)

Izrael országa

A *Driebergeni nyilatkozatot* követően, 1991–1995 között a LEKKJ-t Izrael országának témája foglalkoztatta. Ez a vizsgálódás az izraeli nép, a terület és az állam teológiai értelmezésére összpontosított a bibliai ígéretek, a zsidó identitás és a keresztény–zsidó kapcsolatok történetének fényében. Jellemzősége volt a nép, az ország és az állam differenciált megközelítése, valamint a lutheri antijudaizmus önkritikus elemzése. Erről a témáról nem készült tanulmány, de egyes gondolatokat írásban is lejegyeztek, melyeket az 1996-os elnökségi jelentésben dokumentáltak.

A reformáció jubileumára való előkészületek

A reformáció jubileumára tekintettel a LEKKJ 2011-ben megfogalmazta a *Luther Márton és a zsidóság – Kihívások a mai lutheránus egyházak számára* című nyilatkozatot. Ebben hivatkozik a Lutheránus Világszövetség 1984-es nyilatkozatára, és sürgeti, hogy a 2017-es reformáció jubileumát ne ünnepelejk meg anélkül, hogy reflektálnának Luther zsidóellenességére. (Ez a dokumentum hivatkozik a Lutheránus Világszövetség alapelvére: „Luther zsidóellenes kijelentéseinek bűneit, a zsidók elleni támadásainak erőszakosságát mély szembenézéssel el kell ismerni, és minden olyan okot és alkalmat, amely a jelenben vagy a jövőben hasonló bűnökhöz vezethet, el kell távolítanunk egyházainkból.”)

A nyilatkozat hangsúlyozza az 1984-es *Driebergeni nyilatkozat* központi üzenetét, miszerint „át kell gondolni az alapvető lutheránus teológiát”, és be kell vezetni a tudományos eredményeket az egyházakba és a gyülekezetekbe. Pozitívként hangsúlyozódik Luthernek a teljes Biblia – nem csupán az Újszövetség – iránti megbecsülése, mely a reformáció örökségének fontos része. „Hisszük, hogy ma a lutheránus egyházak egyik elsődleges feladata a Héber Biblia keresztény hermeneutikájának előmozdítása, valamint a zsidó értelmezésnek a közös bibliai alapjaink megértését gazdagító elemként való befogadása.”

Antiszemitizmus

A LEKKJ újra és újra foglalkozott az antiszemitizmus témájával annak sokrétű aspektusaiban. 2004-ben a LEKKJ nyilatkozatot fogadott el:

„Nagy aggodalommal figyeljük a zsidóellenesség különböző formáit országainkban. Zsidó beszélgetőpartnereink az antiszemitizmus növekedéséről számolnak be, amely sokféle módon nyilvánul meg: falfirkák a zsinagógákon és a zsidó temetőkön, verbális támadások, telefonos fenyegetések, egészen a fizikai erőszakig is. Emellett a burkolt antiszemitizmus formáit is észleljük [...]. Jelenleg azt látjuk, hogy az antiszemitizmus gyakran az anticionizmus leple alatt jelenik meg. Egyházakként maradandó kötődésünk van a zsidó néphez és Izraelhez. Ugyanakkor kapcsolódásaink vannak a palesztin keresztényekhez is. A kiegyensúlyozott álláspontok kialakítására irányuló erőfeszítéseink ellenére az egyházi kontextusban gyakran tapasztalunk egyoldalú állásfoglalást a palesztin oldal javára [...]. Nyilvános vitákban gyakran tapasztalunk antiszemita utalásokat, amelyek például a jelenlegi izraeli politika és a nacionalista megsemmisítési politika közötti helytelen összehasonlításokban nyilvánulnak meg.”

További nyilatkozatok az antiszemitizmusról 2010-ben és 2025-ben is megjelentek.

A LEKKJ valláspedagógiai projektjei

Amit mindenkinek tudnia kell a zsidóságról

Az *Amit mindenkinek tudnia kell a zsidóságról* című kiadványsorozat projektje 1974-ben, Arnulf Baumann kezdeményezésre indult el a VELKD egyházi hivatalán keresztül azzal a céllal, hogy alapvető, teológiai és pedagógiai megalapozott ismereteket terjesszen a zsidóságról az egyházi oktatási térben. A szórólapsorozat sikere és nagy kereslete 1983-ban egy összefoglaló könyvkiadáshoz vezetett. A következő évtizedekben a művet folyamatosan frissítették, majd a teljesen átdolgozott 9. kiadás 2005-ben jelent meg.

A szórólapsorozat koncepciója lehetővé tette a könnyen hozzáférhető terjesztést, valamint a témák egyértelmű strukturálását. Minden egyes szórólap a zsidóság egy-egy konkrét aspektusával foglalkozott, például központi vallási fogalmakkal, ünnepekkel, vallási gyakorlatokkal, teológiai alapelvekkel vagy történelmi fejleményekkel. A szövegeket úgy fogalmazták meg, hogy azok a szélesebb közönség számára is érthetőek legyenek. Fontos célkitűzés volt a zsidóságról kialakult sztereotip vagy leegyszerűsített elképzelések korrigálása, valamint a keresztény–zsidó párbeszéd eredményeinek az egyház egészéhez való eljuttatása.⁷

A LEKKJ bevonása különösen fontos volt a kiadványsorozat nemzetközi fogadtatása szempontjából, ugyanis összeköttetései révén a szórólapokat – és később a könyvet is – német nyelvterületen túlra is eljuttathatta. A fordítások során gyakran szükség volt az adott kulturális és egyházi kontexushoz való igazításra is.

Zsidó és keresztény: közelebb, mint gondolnád

Ugyancsak nemzetközi hatással bírt a *Zsidó és keresztény: közelebb, mint gondolnád* elnevezésű kampány és az ahhoz kapcsolódó kiállítás, illetve oktatási program, amely Németországból indult, majd angol és francia fordításban is megjelent. A kampány, illetve a kiállítás tizenhárom plakátja zsidó és keresztény hagyományokat mutat be, röviden magyarázza azokat, és rámutat a közös pontokra. A kiállításhoz kiegészítő anyagok, például brosúrák és tanítási segédletek is tartoznak. A saját weboldal mélyebb információkat és háttérszövegeket kínál. A kiállítás különösen francia kontextusban fejtett ki jelentős hatást – a kísérőprogrammal együtt –, számos különböző helyszínen bemutatták.

⁷ Arnulf Baumann központi szerepet játszott a szórólapsorozat létrehozásában és megvalósításában. Teológiai szakértelmét és szervezési kompetenciáját egyaránt belefektette a projektbe. Intézményi szinten a projektet elsősorban a Német Egyesült Evangélikus-Lutheránus Egyház (VELKD) támogatta. A VELKD döntő szerepet játszott a sorozat népszerűsítésében és terjesztésében. Nemcsak pénzügyi és szervezési erőforrásokat biztosított, hanem egyházi legitimitást is kölcsönzött a projektnek.

A LEKKJ-díj

A LEKKJ 2009 óta ítél oda díjat az európai keresztény–zsidó párbeszéd terén elért eredményekért. Az eddigi díjazottak között szerepel többek között Almut Kramm, Wolfgang Raupach, dr. Lengyel Gábor rabbi, prof. dr. Stanislaw Krajewski, valamint a jeruzsálemi Rossing Központ. 2026-ban Serge Wütherich részesült az elismerésben.

A LEKKJ jelentőségéről

A LEKKJ hatékony és sikeres lutheránus hálózattá fejlődött az egyház és a zsidóság közötti együttműködés terén Európában. Ez az egyetlen olyan európai hálózat, amely evangélikus egyházakból és intézményekből áll a keresztény–zsidó párbeszéd területén, és amely már öt évtizede folyamatosan működik. A LEKKJ munkája folyamatos összeköttetésben van a Lutheránus Világszövetség nemzetközi konzultációival. Így a LEKKJ tagjai részt vettek egy, a keresztény–zsidó kapcsolatokról szóló útmutató kidolgozásában, amely iránymutatásként szolgált a küldöttek és az érdeklődők számára a Lutheránus Világszövetség 2023 szeptemberében Krakóban megrendezett közgyűlésének előkészítése során.

A LEKKJ munkája jól mutatja, hogy a keresztény létre adott reflexió a zsidósághoz való viszony tükrében, valamint a keresztény–zsidó párbeszéd a keresztény identitás középpontjához tartozik, és folyamatos munkát igényel. Ennek lényeges része a zsidóellenesség bármilyen formájának feldolgozása. A lutheránus egyházak – mint Luther örökösei – ebben a tekintetben különleges felelősséggel bírnak. Egy másik központi kérdés a LEKKJ számára a zsidók körében folytatott – szervezett – misszió témája, amely a 19. század óta létezett, és amelyet a holokausztra adott reflexiók alapvetően megkérdőjeleztek. A *Nemet a zsidók közötti misszióra* című nyilatkozatával a bizottság egy új lutheránus iránykeresés fontos színterévé vált. Ennek azonban az volt az ára, hogy azok az északi egyházak, amelyek továbbra is folytatnak missziós tevékenységet a zsidók között, fokozatosan visszavonultak. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált egy alapvető teológiai megújulás szükségessége is, amint azt a driebergeni szöveg is kifejezi. Az ott megfogalmazott feladatoknak újra és újra neki kell állni.

A LEKKJ tagjainak elkötelezettségéből merít erőt. Ide tartoznak különösen az elnökök, az ügyvezetők és az igazgatósági tagok. Jelenleg dr. Andreas Wöhle (Hollandia) és dr. Detlef Görrig, korábban pedig Wolfgang Raupach-Rudnick lelkészek (Németország) és Roland Werneck lelkész (Ausztria), valamint Johannes Gruner lelkész (Németország) és prof. dr. Jutta Hausmann lelkész és egyetemi tanár (Magyarország) tartoztak az első tisztségviselők közé. Ugyanilyen fontosak a zsidó partnereink is, köztük Tamarah Benima rabbi Hollandiából, dr. Peter Borenstein rabbi Svédországból, dr. Lichtmann Tamás Magyarországról, dr. Lengyel Gábor rabbi Németországból, dr. Alexander Grodensky rabbi Luxemburgból és dr. Elenore Lappin-Eppel Ausztriából.

A LEKKJ egyedülálló kör. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy vajon elérhetett volna-e többet is. Nyilatkozatainak visszhangja a lutheránus egyházak körében meglehetősen csekély maradt. Emellett a Lutheránus Világszövetség számára végzett előkészítő munka nem csupán elismeréssel, hanem egyúttal konfliktusokkal is járt. A LEKKJ anyagi forrásai az elmúlt években inkább csökkentek, mint nőttek. Projektjei közül különösen eredményesnek bizonyultak a fent említett vallás-pedagógiai kezdeményezések: *Amit mindenkinek tudnia kell a zsidóságról* és *Zsidó és keresztény: közelebb, mint gondolnád*.

Hogyan tovább?

Ahhoz, hogy a LEKKJ munkáját folytathassa, időre, a küldöttek és partnereik elkötelezettségére, anyagi forrásokra és visszhangra van szükség az egyházakban. Rajtunk múlik, hogy a jelenben dolgozzunk, feladat ugyanis bőven van. Az Izrael országával és államával kapcsolatos kérdéseket érdemes lenne újra napirendre tűzni, illetve fontos lenne folytatni az edukációs munkát is. Ezen túlmenően kiemelten fontos, hogy a LEKKJ ellenállóbbá váljon az elkövetkező évekre, hogy a jövő generációi is átélhessék azokat a tapasztalatokat, amelyeket a küldöttek megélhettek az európai lutheránus egyházakkal és az európai zsidó közösségekkel való kapcsolattartás és egymás megismerése során.

Hivatkozott művek

- BAUMANN, Arnulf – MAHN, Käte – SAEBO, Magne (kiad.) 1984. *Luthers Erben und die Juden. Das Verhältnis lutherischer Kirchen Europas zu den Juden*. Lutherisches Verlagshaus, Hannover.
- Christen und Juden. Die Studien der Evangelischen Kirche in Deutschland 1975–2000*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2002.
- HENRIX, Hans Hermann – KRAUS, Wolfgang (szerk.) 2001. *Die Kirchen und das Judentum. Dokumente von 1986–2000*. Bonifatius Verlag – Gütersloher Verlagshaus, Paderborn–Gütersloh.
- ISAAC, Jules 1966. *The Teaching of Contempt. Christian Roots of Anti-Semitism*. Holt, Rinehart and Winston, New York – Chicago – San Francisco.
- MARQUARDT, Friedrich-Wilhelm 1988. *Von Elend und Heimsuchung der Theologie. Prolegomena zur Dogmatik*. Kaiser Verlag, München.
- RENDTORFF, Rolf – HENRIX, Hans Hermann (szerk.) 1989. *Die Kirchen und das Judentum. Dokumente von 1945 bis 1985*. Bonifatius Verlag – Christian Kaiser Verlag, Paderborn–München.

Fordította: Molnár Lilla